

Violetta Duda

Marek Figiela

**WIĘZI RODZINNE
DETERMINANTEM
PROCESU READAPTACJI SKAZANYCH**

Rodzina jest najważniejszym środowiskiem życia każdego człowieka, a przede wszystkim dziecka, ze względu na rolę, jaką pełni w przekazywaniu norm i wartości. Prawidłowa relacja dziecka z rodzicem wywiera istotny wpływ na jakość życia dziecka oraz jego pomyślne lub niepomyślne przezwyciężanie różnych życiowych trudności¹. Rodzinę, ze względu na funkcję społeczną oraz działalność na rzecz jej członków, stawia się na najwyższej pozycji w systemie społecznym. Dobro rodziny jest wartością konstytucyjną (art. 71 Konstytucji RP). Rodzina jako naturalne środowisko życia człowieka powinna być przedmiotem szczególnego zainteresowania czynników stanowiących prawo i porządek w społeczeństwie i państwie.

Jednym z podstawowych środków oddziaływań na skazanych odbywających karę w jednostkach penitencjarnych jest możliwość podtrzymywania więzi rodzinnych (art. 67 § 3 k.k.w.²). Kontakty z rodziną mogą odgrywać zasadniczą rolę w osiągnięciu celów wykonywania kary pozbawienia wolności (art. 67 § 1 k.k.w w zw. z § 2 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych).

Włączenie rodzin w proces oddziaływań resocjalizacyjnych przyczynia się do zaspokojenia potrzeb emocjonalnych skazanych i jest jednym z priorytetów resocjalizacji. Kontakty z rodziną mogą wpływać na pozytywną postawę osadzonych w zakładach karnych, ale jednocześnie stanowią humanitarny sposób wykonywania kary (art. 4 § 1 k.k.w.)

Postulaty zawarte w dokumentach międzynarodowych wskazują, że utrzymywanie więzi skazanego z rodziną i bliskimi uznano za jedno z elementarnych praw skazanego na karę pozbawienia wolności (art. 102 pkt 2 k.k.w.).

¹ D. Domańska-Werbel, *Rodzinne uwarunkowania strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych*, [w:] W.I. Janicka (red.), *Rodzice i dzieci w różnych systemach rodzinnych*, Delfin SA, Warszawa 2010.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557, z późn. zm.).

Zgodnie z art. 17 § 1 pkt 1 k.k.w. postanowiono, że sąd, kierując do wykonania orzeczenie o pozbawieniu wolności, ma obowiązek zawiadomienia sądu opiekuńczego we wszystkich przypadkach, kiedy zachodzi potrzeba opieki nad dziećmi skazanego.

Władza rodzicielska, na podstawie art. 95 § 3 k.r.o.³, powinna być wykonywana zgodnie z dobrem oraz prawami dziecka określonymi w Konwencji o prawach dziecka⁴. Pojęcie „dobro dziecka” nie ma ustawowej definicji, co według J. Wróblewskiego oznacza, że ustawodawca pozostawił decyzji sądu orzekającego dokonanie oceny oraz konieczność wyboru konsekwencji na skutek określonego rozstrzygnięcia⁵. Nadrzędny interes dziecka, zawarty w *Konwencji o prawach dziecka*, w zarysach odpowiada wskazaniom dobra dziecka obowiązującego prawa polskiego. Zwiększa to możliwość doprecyzowania pojęcia dziecka z uwagi na fakt, że konkretna sprawa dziecka podlega każdorazowemu ustaleniu przy uwzględnieniu okoliczności takich jak: wiek dziecka, płeć, wrażliwość dziecka, więzi rodziców z dzieckiem, poczucie bezpieczeństwa dziecka, cechy osobowościowe rodziców, wzajemne relacje oraz stosunek rodziców do siebie, do dziecka, do krewnych dziecka, zapewnienie dziecku warunków rozwojowych i egzystencjalnych oraz innych istotnych okoliczności związanych z dobrem dziecka⁶. Ustalając sposób utrzymywania kontaktów z dzieckiem, można uwzględnić rozsądne życzenia dziecka na podstawie art. 113¹ § 1 k.r.o. o ile rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka pozwalają na jego wysłuchanie. Dziecko, które nie ma dostatecznego rozeznania co do charakteru sprawy, rozsądne życzenia zgłaszać może za pośrednictwem kuratora sądowego, biegłych z RODK, mediatora lub samych rodziców⁷.

Kodeks karny wykonawczy w art. 105 § 1 daje osobom przebywającym w warunkach izolacji więziennej prawo do kontaktów i utrzymywania więzi z rodziną i osobami bliskimi przez widzenia, korespondencję, rozmowy telefoniczne, paczki, przekazy pieniężne, a w uzasadnionych wypadkach, za zgodą dyrektora zakładu karnego, również przez inne formy łączności. Nowoczesne formy łączności dzięki komunikatorom są szczególnie istotne dla tych skazanych, których rodziny nie mogą przyjechać w odwiedziny. Założeniem jest, aby w pierwszej kolejności z tej możliwości korzystali skazani będący rodzicami dzieci do lat 15.

Sfera kontaktów bezpośrednich skazanego z rodziną stanowi istotny przywilej, z którego skazani, o których mowa w art. 87a k.k.w., umieszczeni w jednostkach typu zamkniętego i półotwartego, mogą korzystać w formie dodatkowych widzeń z dziećmi w miesiącu (art. 105a § 3 k.k.w.). Liczba osób nie-

³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2015 r., poz 583, z późn. zm.).

⁴ J. Ignaczewski (red.), *Władza rodzicielska i kontakty z dzieckiem. Sądowe Komentarze Tematyczne*, C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 53-62.

⁵ W. Stojanowska, *Rozwód a dobro dziecka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1979, s. 21.

⁶ *Ibidem*, s. 53.

⁷ J. Ignaczewski, *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem*, LexisNexis, Warszawa 2011.

pełnoletnich podczas widzeń nie podlega ograniczeniom, muszą one jednak korzystać z widzeń pod opieką osób pełnoletnich (art. 105a § 2 k.k.w.). Art. 141 § 1 k.k.w wskazuje, iż w wypadkach szczególnie uzasadnionych warunkami rodzinnymi lub osobistymi skazanego nagrody mogą być stosowane jako ulgi. Wśród nich znajduje się zezwolenie na dodatkowe lub dłuższe widzenie czy też zezwolenie na telefoniczne porozumienie się skazanego ze wskazaną przez niego osobą na koszt jednostki penitencjarnej.

Twórcy Europejskich Reguł Więziennych z 2006 r.⁸ uznali, iż kara pozbawienia wolności powinna być wykonywana tak, by ułatwić więźniom reintegrację w wolnym społeczeństwie. Niezwłocznie po przyjęciu do zakładu karnego przygotowywane jest opracowanie dotyczące sytuacji osobistej skazanego, proponowanych planów wykonania kary oraz strategii przygotowania do zwolnienia. Instytucją kodeksową, która może pomóc skazanemu w readaptacji społecznej już na etapie wykonywania kary jest podtrzymywanie więzi osób pozbawionych wolności ze światem zewnętrznym.

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy w Rekomendacji o społecznej reintegracji skazanych dostrzegło, iż polityka penitencjarna musi być ukierunkowana na przygotowanie więźniów, jeszcze na etapie odbywania przez nich kary, do prowadzenia społecznie odpowiedzialnego życia po zwolnieniu. W tym celu należy stosować m.in. elastyczne zasady dotyczące odwiedzin (rek. 12.1.6)⁹.

Niezwykle trudnym zadaniem jest utrzymywanie w warunkach pozbawienia wolności odpowiednich relacji pomiędzy skazanym a jego nieletnim potomstwem. Może mieć to związek nie tylko z warunkami pozbawienia wolności, ale również z systemem wzajemnych powiązań i oddziaływań pomiędzy członkami rodzin. Warto uwzględnić nie tylko powiązania między rodzicami i dziećmi, ale również między samymi rodzicami, ponieważ ustalone oddziaływania wychowawcze będą dawać dziecku poczucie emocjonalnej stabilizacji. Jest wiele barier na tej drodze, co znajduje odzwierciedlenie w szeregu dyskusji na świecie dotyczących wskazanej problematyki.

W obrazie społecznym zakład karny nie jest instytucją, którą łączy się z pobytem dzieci. W polskim systemie penitencjarnym funkcjonują instytucje domów dla matek-więźniarek. Zgodnie z art. 87 Kodeksu karnego wykonawczego, w celu umożliwienia matce pozbawionej wolności sprawowania opieki nad dzieckiem organizuje się przy wskazanych zakładach karnych (Krzywaniac, Grudziądz) domy dla matki i dziecka, w których dziecko może przebywać do ukończenia trzeciego roku życia, chyba że względy wychowawcze lub zdrowot-

⁸ Rada Europy – Komitet Ministrów – Zalecenia Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych (Przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów) Część I Podstawowe zasady, pkt 6, s. 2.

⁹ *Międzynarodowe standardy wykonywania kar*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, Nr 72-73, III-IV kwartał 2011, Numer Specjalny, Wydawnictwo Centralnego Zarządu Służby Więziennej Ministerstwa Sprawiedliwości.

ne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa, przemawiają za oddzieleniem dziecka od matki albo za przedłużeniem lub skróceniem tego okresu.

Prawo do widzeń osadzonych z dziećmi jest niezależne od płci rodzica. Jest niezwykle istotnym elementem zarówno dla dziecka, jak i rodzica, gdyż odgrywa niezaprzeczalną rolę w procesie przywracania osób skazanych społeczeństwu. Niemniej jednak podczas spotkań z rodzicami odbywającymi karę pozbawienia wolności nie należy narażać dzieci na widok krat, zabezpieczeń więziennych. Niezmiernie istotna jest atmosfera kontaktów w jakich skazani mogą odbywać spotkania z dziećmi. W miarę możliwości placówki penitencjarne powinny zatem zapewniać warunki, które nie będą powodowały traumatycznych przeżyć dla małoletnich związanych z widokiem zakładu karnego, a spędzony podczas widzeń czas był wypełniony atmosferą bliskości i poczucia bezpieczeństwa podczas kontaktu z rodzicem. Więź rodzinna jest szczególnym rodzajem więzi społecznej, a ta stanowi jedną z podstawowych zmiennych procesu resocjalizacji osadzonych. Zdarza się, że proces odbudowywania uprzednio zerwanych więzi jest bardzo trudny i długotrwały. W warunkach izolacji dokonywane są starania, aby więzi już istniejące podtrzymywać lub je zrekonstruować w pożądanym kierunku. Należy mieć jednak świadomość, że w praktyce istnieją sytuacje, kiedy takie zadanie jest trudne, a czasami wręcz niemożliwe do zrealizowania.

Przebywanie poza rodziną, odizolowanie od niej może powodować, że wzajemne więzi pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny rozluźniają się wyłączając jej członków ze wspólnego funkcjonowania. Mogą powstać wtedy nieprawidłowe relacje rodzic – dziecko.

Maria Ryś wskazuje, iż rodzinę ujmuje się jako dynamiczny system, który ma określoną strukturę oraz panujące w niej określone normy funkcjonowania. W ten sposób rodzina tworzy swój własny świat, co określa jej spójność, kształtuje przekonania osobiste członków rodziny o sobie i innych, a wzajemne interakcje kształtują niepowtarzalną organizację stosunków panujących pomiędzy członkami rodziny¹⁰. Ta wytworzona jedność rodzinna, w której zaspakajane są wszystkie podstawowe potrzeby dziecka, zostaje zakłócona. Brak jednego rodzica zaburza realizację funkcji socjalizacyjnej i wychowawczej rodziny co jest związane z nieprawidłową identyfikacją lub wyobrażeniem roli rodzica opuszczającego system rodzinny¹¹. Ważnym elementem jest zaakceptowanie przez dzieci izolacji rodzica, a także odpowiednie przygotowanie ich i zabezpieczenie od strony psychologicznej do spotkania z rodzicem przebywającym w warunkach izolacji. Reakcje dzieci po uwięzieniu rodzica mogą być bardzo różnorodne. Istotne znaczenie ma długość separacji członków rodzin. Rozłąka z bliską osobą może być źródłem urazu psychicznego dla dziecka i zagrażać jego poczuciu tożsamości, poczuciu bezpieczeństwa. Według Aleksandry Kara-

¹⁰ M. Ryś, *Systemy rodzinne. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej*, Warszawa 2004, s. 5-7.

¹¹ U. Sokal, *Więzi uczuciowe*, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Elbląg 2005, s. 50.

sowskiej, podstawowe elementy powstania u dziecka urazu psychicznego to po pierwsze trudna sytuacja, z którą musi się zmierzyć, jaką jest uwięzienie rodzica oraz jego możliwości poradzenia sobie z sytuacją zagrażającą poczuciu bezpieczeństwa oraz stabilności emocjonalnej. Dla dziecka pozbawienie wolności jego rodzica, nawet jeżeli dziecko wychowywane było w rodzinie dysfunkcyjnej, oznacza utratę osoby ważnej i znaczącej w jego życiu. Kiedy rodzic zostaje uwięziony model rodziny ulega zmianie. Dziecko łatwiej poradzi sobie z takim urazem jeżeli posiada wcześniejsze doświadczenia urazu psychicznego przeżyte w konstruktywny sposób, odporność psychiczną, ma zagwarantowane wsparcie otoczenia. Młodsze dzieci mają słabsze możliwości uporania się z bolesnym przeżyciem. Zgodnie z teorią rezyliencji Normana Garmezy'go, niektóre dzieci, mimo że doświadczają wielu urazów psychicznych oraz żyją w bardzo trudnych warunkach społecznych, to ich rozwój przebiega prawidłowo. Norman Garmezy nazwał to zjawisko *resilient children*¹² i uważa, że jego źródłem są zasoby własne dziecka, zasoby dostępne w relacjach z bliskimi oraz zasoby środowiska lokalnego¹³.

W 1993 r. powstał Europejski Komitet Badań i działania w sprawie dzieci uwięzionych, który koncentruje się na badaniach poświęconych utrzymywaniu więzi dziecko – rodzic w różnych krajach europejskich. Badania przeprowadzone w kilku różnych krajach podkreśliły wyraźnie negatywny wpływ posiadania rodzica-więźnia na dzieci (np. Shaw 1992; Healy 2000; Boswell i Wedge 1999; Tudball 2000)¹⁴.

Profesor Karen Healy z australijskiego University of Queensland, wskazuje, że mimo destrukcyjnego wpływu środowiska więziennego i samej izolacji więziennej na relacje rodzinne, mogą one także być postrzegane jako okazja do pozytywnej zmiany. Jak się okazuje, rodzice przebywający w placówkach penitencjarnych często są zmotywowani do przemyślenia swoich relacji z dziećmi i do wzmacniania swoich „zdolności rodzicielskich”¹⁵. Według badań dr Kirsty Hudson z Cardiff University, utrzymywanie pozytywnych relacji rodzinnych w trakcie pobytu skazanego za kratami zmniejsza prawdopodobieństwo recydywy.

Natomiast Profesor B. Holyst zauważa, że u dzieci z rodzin osób uwięzionych obserwuje się negatywne zmiany zachowań, agresję, kłamstwa, kłótniwość, nieposłuszeństwo, bunt¹⁶. Nieprawidłowa realizacja procesu wychowania dzieci może przejawiać się również brakiem zainteresowania ze strony izolowanego

¹² *Resilience* – właściwość metalu polegająca na powrocie po odkształceniu do stanu wyjściowego. To także umiejętność dostosowywania się do zmieniających się warunków, adaptacja do otoczenia, uodpornienie na zmieniające się warunki.

¹³ A. Kolakowski (red. nauk.), *Zaburzenia zachowania u dziecka. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2013, s. 483-514.

¹⁴ www.eurochips.org/expert-corner/special-needs-of-prisoners-children/eurochips/

¹⁵ <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-poznan>

¹⁶ B. Holyst, *Wiktymologia*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2006, s. 1036.

rodzica swoimi dziećmi. Może to wynikać z nieprawidłowej osobowości (psychopatii), którą zdaniem specjalistów charakteryzuje pozbawienie uczuć złożonych – „... osobowość nieprawidłowa występuje w ok. 3% populacji i 3-10 razy częściej u mężczyzn niż u kobiet (por. Reid, 1978), wśród więźniów zaś odsetek ten wynosi 20-70% (por. Casey, 1988)”¹⁷.

Przyczyną takich zachowań mogą być również niewłaściwe wzorce wyniesione z dzieciństwa. Maria Ziemska wyróżnia, jako główny czynnik, który utrudnia kształtowanie się właściwych postaw rodziców w wychowaniu dzieci, brak pozytywnego dziedzictwa społecznego dla tworzenia się ról rodzinnych. Postawy rodzicielskie kształtują się pod wpływem interakcji z własnymi rodzicami w okresie dzieciństwa. Interakcje te są wzorami zachowań i mogą być naśladowane, modyfikowane lub odrzucane przy pełnieniu roli rodzicielskiej. Z okresu dzieciństwa zachowują się dwukierunkowe relacje: rodzice – dziecko i dziecko – rodzice. W przypadku braku takiej relacji, gdy brakuje osoby pełniącej jedną z ról rodzicielskich w dzieciństwie, występują trudności w późniejszym pełnieniu tej roli i w ustosunkowaniu się do własnego dziecka. Osierocenie i brak osoby pełniącej zastępczo tę rolę rodzicielską owocuje niepewnością postępowania rodzicielskiego, a także skłonnością do dystansu emocjonalnego i unikania – ucieczki od kontaktu z dzieckiem. Identyfikowanie się z rodzicem, który sam nie miał dobrego kontaktu z dzieckiem (np. z surowym, karcącym, niewnikającym w motywy postępowania dziecka, agresywnym) i aprobata jego zachowania również są przyczyną analogicznego stosunku do własnego dziecka¹⁸.

Istotę relacji dziecko – rodzic, rodzic – dziecko odzwierciedla teoria przywiązania Johna Bowlby’ego. Teoria ta stała się dominującym sposobem podejścia do analizy wczesnego rozwoju społecznego i przyczyniła się do przeprowadzenia ogromnej liczby badań empirycznych nad tworzeniem przez dzieci bliskich relacji.

„To, co dla wygody nazywam teorią przywiązania, to sposób ujęcia w koncepcję, ludzkiej skłonności do tworzenia silnych afektywnych więzi z ważnymi, bliskimi osobami oraz sposób wyjaśniania różnych form dystresu emocjonalnego i zaburzeń osobowości, włączając tu lęk, złość, depresję, emocjonalne odizolowanie, których przyczyną jest niechciana separacja bądź utrata”¹⁹. Teorii Bowlby’ego przyświeca przekonanie, iż pierwsze doświadczenia dziecka w interakcji z opiekunem mają decydujący wpływ na dalszy jego rozwój, a doświadczenie separacji, czyli zerwania we wczesnym dzieciństwie kontaktu może mieć bardzo silny wpływ na zachowanie, kształtowanie osobowości oraz przyszłe relacje interpersonalne. W oparciu o liczne badania i obserwacje samego Bowlby’ego, a także późniejszych psychologów, na podstawie reakcji dzieci w określonych sytuacjach wyróżnione zostały wzorce przywiązania. Do

¹⁷ A. Jakubik, *Zaburzenia osobowości*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2003, s. 106.

¹⁸ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, wyd. 3, Wiedza Powszechna, Warszawa 2009.

¹⁹ J. Bowlby, *Przywiązanie*, PWN, Warszawa 1969.

rozwoju teorii Bowlby'ego przyczyniła się zwłaszcza amerykańsko-kanadyjska psycholog, Mary S.D. Ainsworth, która dzięki swym dokonaniom umożliwiła intensywny postęp badań empirycznych i wyodrębniła trzy powszechnie znane i akceptowane dziś style przywiązania: bezpieczny oraz dwa pozabezpieczne: lękowo-ambivalentny oraz unikający. Wyróżnione przez Bowlby'ego oraz jego kontynuatorów trzy style przywiązania są nadal aktualne i stanowią istotną, wciąż rozwijaną koncepcję psychologiczną tłumaczącą zależność między opieką rodziców a prawidłowym rozwojem dzieci od pierwszych miesięcy życia²⁰.

Carl Rogers, przedstawiciel psychologii humanistycznej, twórca niedyrektywnej psychoterapii skoncentrowanej na kliencie uważa, że autentyczne spotkania z drugą osobą w atmosferze akceptacji i empatycznego rozumienia drugiej osoby prowadzą do powstawania głębszych relacji. Wielu specjalistów uważa, że to więzi rodziców z dziećmi decydują o efektach wychowawczych, a nie metody wychowawcze. „Carl Rogers stwierdził: W ostatecznym rozrachunku samo aktualizacja organizmu pozostaje w zgodzie z szeroko pojętym procesem socjalizacji. (...) Kontekstem, w którym mamy potencjalnie najwięcej szans na wzrost, są relacje z przyjaciółmi, kolegami, partnerami, dziećmi”²¹. Oznacza to, że w interakcji rodzic – dziecko korzystniejsze dla podtrzymywania osłabionej więzi z powodu utraty wolności lub jej odbudowania będzie rozwijanie postaw, które pomagają spotkać się z drugim człowiekiem w ciepłej atmosferze pełnej autentyczności i zrozumienia. Zatem proces resocjalizacji skazanych powinien być ukierunkowany na działania zmierzające do pobudzenia w kierunku uczestniczenia w procesie wychowania dzieci poprzez tworzenie okoliczności do wzajemnych interakcji pomiędzy skazanym a jego dziećmi.

Dla niektórych osadzonych wychowanie dziecka nie zawsze może wydawać się czymś istotnym. Jednostki penitencjarne prowadzą programy integracji rodzin, których celem jest m.in. wzmocnienie rodziny, kształtowanie odpowiedzialnego rodzicielstwa, wzmocnienie pozycji rodzica odizolowanego od rodziny, zacieśnienie więzi. Istotną rolę w warunkach izolacji penitencjarnej w procesie resocjalizacji skazanych mają programy profilaktyczne, resocjalizacyjne i terapeutyczne, ukierunkowane na odbudowę sfery kontaktów rodzinnych w sytuacji osadzenia. Sytuacja izolacji może sprzyjać okresowej, a nawet trwałej dezorganizacji życia rodzinnego, podważaniu roli rodzica, nieprawidłowej realizacji procesu wychowania dzieci²².

Stanisław Kawula zakłada, że można określać cechy rodziny jako środowiska wychowawczego, jeżeli analizuje się rodzinę i jej mechanizmy funkcjonowania w paradygmacie instytucjonalnego środowiska wychowawczego. Podejście

²⁰ J.-P. Bouchard, *La théorie de l'attachement est aussi une théorie de la violence*, „L'Evolution Psychiatrique” 2013, nr 78(4), s. 699-703.

²¹ D. Mearns, B. Thorne, *Terapia skoncentrowana na osobie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

²² J. Mazur, *Wpływ kontaktu z rodziną na funkcjonowanie osadzonego w warunkach izolacji. Realizacja funkcji rodzinnych – próba opisu, Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin 2005, s. 189-201.

to pozwala uzyskać obraz wieloaspektowy z perspektywy pedagogicznej. Rodzina w tym obrazie jest zarówno środowiskiem wychowawczym, grupą oraz instytucją wychowawczą. Rodzina stanowi wspólnotę o silnych zdolnościach samoregulacyjnych, która wywiera istotny wpływ na członków tej grupy. Grupa ta stanowi „wewnętrzny świat”, który podlega zewnętrznym wpływom. Interesujące jest w tych dwóch obrazach to, czy „wewnętrzny świat” rodziny i jej poszczególnych członków jest zgodny z ogólnymi celami, wartościami i normami życia społecznego. Środowisko rodzinne nie ma sytuacji, które byłyby pedagogicznie obojętne. Wskazuje to na istotne oddziaływanie na system rodzinny go tworzący oraz poszczególnych członków tej grupy. Dlatego świadome, zamierzone oddziaływanie na poszczególnych jej członków może sprzyjać włączeniu danej grupy do szerszego systemu społecznego oraz kształtować postawy prospołeczne. Jeżeli spojrzymy na tę grupę jako środowisko bezpośrednio oddziałujące oraz wspierające skazanego w procesie readaptacji do warunków życia na wolności i włączenia go w globalny system społeczny to bardzo zasadne jest wspieranie instytucjonalne rodziny²³.

Kolejną ważną kwestią, której nie sposób nie poruszyć, to problemy osób skazanych, takie jak uzależnienie oraz zachowania przemocowe w stosunku do rodziny. Jeżeli rodzina ma być jedynym z kluczowych elementów wiążących osadzonego ze światem zewnętrznym to osadzony powinien być motywowany do podjęcia terapii w warunkach więziennych w związku z nadużywaniem lub uzależnieniem od alkoholu oraz uczestniczenia w warsztatach dla sprawców przemocy w obu przypadkach – uzależnienia lub stosowania przemocy. Interwencje terapeutyczne wobec różnorodnych zjawisk patologicznych i zaburzeń odnoszą się zawsze – pośrednio lub bezpośrednio – do sposobu myślenia o czynnikach je warunkujących.

W rodzinie z problemem alkoholowym często nie są zaspakajane podstawowe potrzeby dzieci, takie jak potrzeby emocjonalnego kontaktu, które prowadzą do osamotnienia, poczucia krzywdy, winy. Dziecko potrzebuje prawidłowego kontaktu z rodzicem, który jest źródłem bliskich więzi i pozytywnych przeżyć. W rodzinie dysfunkcyjnej najczęściej żaden z członków rodziny nie jest szanowany. Brak znajomości dziecka oraz umiejętności wychowawczych prowadzi do nadmiernych wymagań wobec dziecka w stosunku do jego możliwości oraz wieku²⁴. Skazany powinien być motywowany do podjęcia terapii oraz uczestnictwa w warsztatach kształtujących umiejętności wychowawcze w celu powrotu do warunków wolnościowych z nabytymi umiejętnościami i kształtowanymi postawami mającymi na celu prawidłowe budowanie więzi z bliskimi opartymi na szacunku i poszanowaniu norm ogólnospołecznych. Osadzonemu rodzicowi

²³ S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

²⁴ M. Ryś, *Rodzina z problemem alkoholowym. Metody badań relacji interpersonalnych w dysfunkcyjnych systemach rodzinnych*, Wydawnictwo Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2014, s. 53.

należy zaproponować, w ramach adaptacji do nowych warunków kontaktowania się ze swoimi dziećmi, dostęp do warsztatów umiejętności wychowawczych (postaw rodzicielskich), których celem będzie przystosowanie się do nowych warunków oraz wypracowanie nowych umiejętności uczestniczenia w życiu dziecka w związku z ograniczonymi możliwościami uczestniczenia w jego życiu oraz życiu pozostałych członków rodziny. Baldwin, Kalthorn i Breese zauważyli, że postawy rodziców i pozytywne stosunki między rodzicami wywierają wpływ na rozwój emocjonalny oraz stabilizują emocjonalnie dziecko.

Praca nad relacjami rodzinnymi, w szczególności dotyczącymi postaw wobec dzieci jest niezmiernie istotna również w okresie przygotowania skazanego do życia na wolności.

W społecznej readaptacji skazanych w okresie przygotowania do zwolnienia administracja zakładu karnego ułatwia skazanemu nawiązanie kontaktu z kuratorem sądowym lub ze stowarzyszeniami, organizacjami i instytucjami, których celem działania jest pomoc skazanym do życia na wolności. Zarówno kurator sądowy, jak i wymienione podmioty ustalają ze skazanym zakres niezbędnej pomocy i sposób jej udzielania (art. 165 § 3 k.k.w.).

Istotną rolę w tym zakresie mają zadania, które realizuje kurator przygotowując skazanego do życia na wolności. Należą do nich: sporządzenie we współdziałaniu ze skazanym programu wolnościowego, przygotowanie środowiska rodzinnego i społecznego do powrotu skazanego, współorganizowanie pomocy postpenitencjarnej poprzez rozpoznanie potrzeb skazanego i jego rodziny oraz kształtowanie umiejętności samodzielnego rozwiązywania problemów, współdziałanie ze stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami, instytucjami i innymi podmiotami, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych. Przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego można uznać za odmianę pracy z indywidualnym przypadkiem, obejmujące w klasycznym modelu trzy etapy:

- rozpoznanie przypadku – diagnoza osobowości,
- opracowanie planu – kontrakt,
- realizacja planu – etap pracy z przypadkiem²⁵.

Ważnym elementem w procesie przygotowania skazanego do życia na wolności są rozmowy z rodziną skazanego, dzięki którym kurator ma sposobność rozpoznać środowisko, do którego powróci skazany oraz ustalić, czy może on liczyć na pomoc i wsparcie ze strony najbliższych. Skazany, realizujący program wolnościowy zawiera z kuratorem rodzaj kontraktu, dlatego też powinien podporządkować się poleceniom oraz być świadom ingerencji kuratora w osobiste sfery życia²⁶. Badania potwierdzają, że do jednej z największych trosk osób opuszczających zakłady karne należy zerwanie więzi z najbliższymi.

²⁵ A. Iwanowska, *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013, s. 31.

²⁶ *Ibidem*, s. 31.

S. Hoffman-Fishman dowodzi, że okres po opuszczeniu zakładu karnego jest niezwykle trudny nie tylko dla samego zwolnionego, ale także dla członków jego rodziny. W miarę zbliżania się terminu zwolnienia rodzina skazanego może doświadczać uczucia niepokoju i strachu. Nowe obowiązki związane z brakiem członka rodziny, pełnienie nowych ról mogą wpływać na zagrożenie poczucia niezależności przez powrót osoby, której umiejętności życiowe pozostały statyczne i powodują tendencję do powielania niektórych wzorców postępowania z najbliższymi.

Zwolnienie skazanego często rozpoczyna kolejny etap w jego życiu, który może być odmiennie postrzegany w obszarach dotyczących wspólnej przeszłości. Jak wskazuje Beata Maria Nowak, rodziny więźniów są zazwyczaj dysfunkcyjne, a często tkwią w długotrwałym kryzysie złożonym, „stąd też wydaje się zupełnie zrozumiałe, że niewystarczające jest udzielanie rodzinom ekswiżeń pomocy postpenitencjarnej głównie w formie świadczeń finansowych. Rodziny te zmagają się bowiem z problemami różnorodnej natury, a powrót skazanego do społeczności rodzinnej w jeszcze większym stopniu dezorganizuje jej system. Pojawiają się nieporozumienia, wzajemne pretensje, rodzi się agresja i przemoc. W związku z tym przygotowanie osadzonych do readaptacji w środowisku rodzinnym powinno uwzględniać intensywną terapię rodzinną prowadzoną w jednostkach penitencjarnych w okresie przygotowującym osadzonych do życia na wolności, z możliwością kontynuowania jej w warunkach wolnościowych (w ramach pomocy postpenitencjarnej). Jest to o tyle istotne, że ich rodziny wykazują nie tylko deprivację potrzeb związanych z codzienną egzystencją (rzeczowych i finansowych), ale przede wszystkim wymagają wsparcia i oddziaływań w zakresie kształcenia umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych, odnawiania utraconych lub nadwątlonych więzi z członkiem rodziny przebywającym w więzieniu, kompetencji społecznych i wielu innych sprawności niezbędnych do bezpiecznego funkcjonowania społecznego”²⁷.

Sytuacja ta powoduje, że kurator może być ogniwem pomocnym w nawiązaniu kontaktu i dobrych relacji, a także aklimatyzacji rodziny skazanego w związku ze specyficznymi problemami osoby opuszczającej zakład karny. Zadania wyznaczane skazanym przygotowujące do życia na wolności mogą zmierzać w kierunku unormowania sytuacji rodzinnej, podejmowania prób nawiązania kontaktu z rodziną, poprawy relacji z najbliższymi lub udzielenia im pomocy. Wsparcie społeczne oraz instytucjonalne może być skutecznym środkiem w readaptacji po opuszczeniu zakładu karnego. Im wyższe skazany posiada umiejętności rozwiązywania problemów, dojrzałość emocjonalną, tym łatwiej w bardziej elastyczny sposób poradzi sobie ze stawianymi przed nim nowymi zadaniami.

²⁷ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, wyd. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 177.

Beata Maria Nowak, powołując się na opinię wielu penitencjarystów, wskazuje, że następstwem kary pozbawienia wolności są zjawiska określane jako: stygmatyzacja, standaryzacja, depersonalizacja czy degradacja. Izolacja więzienna, a w szczególności ta długotrwała, prowadzi do trwałych zmian w osobowości więźniów, których efektem jest zniekształcenie obrazu samego siebie, minimalizacja ponoszenia odpowiedzialności za podjęte decyzje, ograniczenie możliwości dokonywania wyborów, kształtowanie postaw bierności i zależności od innych. Konsekwencją rozbieżności między warunkami życia w placówkach penitencjarnych a rzeczywistością mogą być problemy z nawiązywaniem konstruktywnych relacji interpersonalnych, a zwłaszcza z odnawianiem relacji wewnątrzrodzinnych²⁸.

Podsumowanie

Celem resocjalizacji osoby osadzonej w zakładzie karnym jest progresywna korekta zachowań oraz postaw odbiegających od przyjętych w społeczeństwie założeń normatywnych. Określenie teoretycznej koncepcji człowieka pozwala na dobranie właściwych oddziaływań wobec osoby osadzonej²⁹. Oddziaływania wobec skazanego powinny uwzględniać zarówno prawa człowieka, jak i jego podmiotowość. Według założeń teoretycznych twórczej resocjalizacji M. Konopczyńskiego, „[...] u podstaw idei człowieka – uświęconego, szlachetnego, lepszego, innego – leży nadzieja, że w każdej fazie swego życia, w sprzyjających warunkach, jest on zdolny i skłonny przeobrazić się na korzyść”³⁰. Skazany w procesie resocjalizacji pozostaje podmiotem proponowanych mu oddziaływań psychokorekcyjnych. Motywowanie skazanego do określonych aktywności poprzez rozbudzenie jego refleksyjności i świadomości związanej z jego podmiotowością wiąże się z unikalną zdolnością człowieka do uczynienia siebie przedmiotem poznania, co może sprawić, że możliwa staje się zmiana samego siebie³¹. W tym celu warto tworzyć możliwie optymalne warunki, w których osoba skazana będzie zdolna do przekraczania granic swojego nieprzystosowanego społecznie funkcjonowania. Optymalne warunki to również jakość interakcji, w których skazany będzie brał udział, bo oddziaływanie emocjonalne w takich sytuacjach może wzbudzać więcej głębszych przeżyć emocjonalnych oraz refleksji. Osoba osadzona będzie miała okoliczności do doświadczania i spontanicznego wyrażania swoich uczuć i myśli, co może sprzyjać osobistej przemianie w procesie resocjalizacji, a nawet uzupełnić braki w umiejętnościach

²⁸ *Ibidem*, s. 175.

²⁹ M. Konopczyński, B.M. Nowak, *Resocjalizacja ciągłość i zmiana*, Wydawnictwo „Pedagogium”, Warszawa 2008, s. 160.

³⁰ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 21.

³¹ M. Jarymowicz, *Psychologiczne podstawy podmiotowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 10-13.

przez nabywanie lub korygowanie swoich zachowań, przekonań oraz rozwijanie cech życia emocjonalnego w interakcjach społecznych działając w środowisku wewnętrznym, gdzie odbywa karę pozbawienia wolności i zewnętrznym, tj. np. w kontaktach z rodziną. Jednakże istnieje niebezpieczeństwo potraktowania skazanego tylko w sposób przedmiotowy. Wówczas oczekiwanie zajścia zmiany u skazanego może być tylko naiwnym przewidywaniem resocjalizacyjnym, gdyż skazany w takiej sytuacji adaptuje się tylko do oczekiwań, a nie zachodzi w nim faktyczna zmiana. W związku z tym osoby pracujące ze skazanymi powinny sprawdzać czy ich oczekiwania są spójne z oczekiwaniami ich podopiecznych³². Skazany, jako jednostka samoświadoma i zdolna do samostanowienia, może być tylko wspierana w urzeczywistnianiu swojego potencjału rozwojowego. Pozwala to jednostce na realizowanie osobistej zmiany w oparciu o wgląd w siebie oraz stwarza możliwość nauczenia się refleksyjności, by w konsekwencji odkrywać swoje wartości i przewidywać skutki swoich zachowań³³. Zatem tworzenie wielu sytuacji psychokorekcyjnych może zapoczątkować proces zmiany osobistej jednostki oraz lepiej przygotować ją na powrót do społeczeństwa oraz pełnionych wcześniej ról społecznych.

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy zaleca szeroką wymianę doświadczeń pomiędzy państwami członkami Rady Europy, a także prowadzenie badań nad społecznymi skutkami pozbawienia wolności.

Wymiana doświadczeń może przynieść efekty w postaci wypracowania bardziej skutecznych metod postępowania ze skazanym będącymi w izolacji penitencjarnej.

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, biorąc pod uwagę niekorzystne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności rzutujące na losy skazanych, uznaje za celowe podejmowanie działań je minimalizujących.

W rekomendacji wskazano dwa kierunki działań minimalizujących społeczne skutki pozbawienia wolności:

- działania obejmujące rodziny skazanych (pomoc materialna rodzinom będącym w trudnej sytuacji finansowej, podtrzymywanie więzi rodzinnych m.in. poprzez tworzenie właściwych warunków do odbywania widzeń w zakładach karnych);
- działania obejmujące skazanych (działania, które mogą pomóc skazanemu w powrocie do społeczeństwa i funkcjonowaniu bez wchodzenia w konflikt z prawem)³⁴.

Zdaniem autorów, proces resocjalizacji warto opierać o wartości rodzinne oraz prawidłowe funkcjonowanie osoby w kręgu osób najbliższych, co może sprzyjać rozwojowi emocjonalnemu, a w konsekwencji kształtować takie cechy,

³² S. Trusz (red.), *Efekty oczekiwań interpersonalnych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013, s. 421-454.

³³ *Ibidem*, s. 10.

³⁴ *Międzynarodowe standardy wykonywania kar*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, *op. cit.*

jak stale więzi z członkami rodziny, adekwatność uczuciową, kontrolę emocjonalną, empatię oraz szereg innych prospołecznych postaw. Proces readaptacji, oparty o wskazane założenia, może wspomagać kreowanie nowego wizerunku osadzonego, zgodnego ze społecznymi oczekiwaniami.

Bibliografia:

Bouchard J.-P., *La théorie de l'attachement est aussi une théorie de la violence*, „L'Evolution Psychiatrique” 2013, nr 78(4).

Dudak A., *Radzenie sobie ojców ubiegających się o prawo do dziecka a ich zasoby osobiste*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.

Holyst B., *Wiktymologia*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2006.

Ignaczewski J. (red.), *Władza rodzicielska i kontakty z dzieckiem. Sądowe Komentarze Tematyczne*, C.H. Beck, Warszawa 2010.

Iwanowska A., *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.m.*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013.

Jakubik A., *Zaburzenia osobowości*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2003.

Jarymowicz M., *Psychologiczne podstawy podmiotowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa, 2008.

Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., *Pedagogika rodziny obszary i panorama problematyki*, wyd. 2, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

Kołąkowski A. (red. nauk.), *Zaburzenia zachowania u dziecka Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2013.

Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Konopczyński M., Nowak B.M., *Resocjalizacja ciągłość i zmiana*, Wydawnictwo „Pedagogium”, Warszawa 2008.

Mazur J., *Wpływ kontaktu z rodziną na funkcjonowanie osadzonego w warunkach izolacji. Realizacja funkcji rodzinnych – próba opisu, Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin 2005.

Mearns D., Thorne B., *Terapia skoncentrowana na osobie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

Międzynarodowe standardy wykonywania kar, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, Nr 72-73 III-IV kwartał 2011, Numer Specjalny, Wydawnictwo Centralnego Zarządu Służby Więziennej Ministerstwa Sprawiedliwości.

Nowak B.M., *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, wyd. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

Plopa M., *Psychologia rodziny teoria i badania*, Impuls, Kraków 2011.

Ryś M., *Systemy rodzinne*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2004.

Ryś M., *Rodzina z problemem alkoholowym. Metody badań relacji interpersonalnych w dysfunkcyjnych systemach rodzinnych*, Wydawnictwo Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2014.

Sokal U., *Więzi uczuciowe*, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Elbląg 2005.

Stojanowska W., *Rozwód a dobro dziecka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1979.

Trusz S., *Efekty oczekiwań interpersonalnych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013.

Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, wyd. 3, Wiedza Powszechna, Warszawa 2009.

BONDS IN THE FAMILY DETERMINE THE PROCESS OF READAPTATION OF CONVICTS

Abstract

Family constitutes the most important environment for each person. One of the most fundamental means of influence on convicts serving sentences in penitentiary units is the possibility of sustaining relations with family members. Including families in the process of corrective actions contributes to satisfying emotional needs of convicts and is one of the rehabilitation priorities. It is an incredible difficult thing to sustain proper relations with the juveniles while being sentenced to detention. The process of rehabilitation should be based on family related values and proper functioning around family members-family bond is a particular kind of social bond that forms one of the most basic variables in the process of rehabilitation.